

РЕЦЕНЗІЯ

на книжку Masha Serdiuk

“The War: the Children who will Never Get to Read Books”,

ілюстрованою Tetyana Kalyuzhna

(видавництво “Моя книжкова полиця”)

Насамперед про мету цього видання: для кого воно призначено? Судячи з малюнків, для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Оскільки видання презентовано англійською мовою, то контент цієї книжки орієнтований на закордонного англomовного читача. Надалі, як стало відомо з повідомлення власниці видавництва “Моя книжкова полиця” Наталії Моспан на її сторінці у Фейсбук від 4 квітня 2022 року (<https://www.facebook.com/natalia.mospan.9>), планується також видати цю книжку й українською та всіма іншими мовами світу. Варто зазначити, що пані Наталя зневажливо, без дотримання культурних норм спілкування відповіла на зауваження медіа-фахівців і психологів щодо цього видання під її повідомленням.

Вважаємо за потрібне висловити публічну фахову позицію медіаекспертів та психологів щодо доцільності друку та використання цієї книжки. Одразу поставимо кілька питань, які виникають під час ознайомлення з виданням: чи сприйматимуть цей контент діти та їхні батьки із Західної Європи та США? Чи доцільно друкувати цю книжку українською та іншими мовами світу? Наведемо аргументи щодо своєї позиції.

Перше. Про вікові особливості сприйняття світу дитиною та вплив на дитячу психіку війни.

Інформаційний вплив будь-якого гатунку без урахування соціального контексту його сприйняття – зображення, відео, текст – може призводити до психічної травматизації. Адже не випадково будь-який медіапродукт – книга, фільм тощо – містять відомості щодо вікового цензу (кому це можна дивитися/читати, а кому ще зарано). Особливо це стосується дитячої чутливої психіки, розвиток якої страждає від переглядання сцен насильства та смерті.

Розуміння того, що таке смерть, що це назавжди, що це незворотній процес, відбувається у шкільному віці 7-11 років. Але іноді навіть в підлітків можливі нереалістичні фантазії про смерть.

В силу цього через книжку навряд чи малі діти 3-7 років зрозуміють сенс того, про що вони читатимуть або про що їм читатимуть дорослі – тобто тих жахів, про які йдеться в книжці. Насамперед діти будуть відчувати тривогу, роздратованість, злість і ненависть до батьків, які їм будуть це читати. З великою ймовірністю діти також відчуватимуть агресію, яка може бути спрямована не проти «абстрактних» далеких росіян, як того хоче автор книжки, а проти інших дітей, яких можуть віктимізувати, даючи прізвиська «росіянин».

Дитина дошкільного та молодшого шкільного віку ще не здатна самостійно критично оцінювати інформацію, усвідомлено робити висновки. Дитина цього віку керується своїм власним розумінням, відмінним від розуміння дорослого. Це розуміння через брак життєвого досвіду та знань про те, як влаштований світ, у якому вона живе, має дуже конкретний вигляд. Для дитини такого віку не існує «напівтонів». У неї ще немає достатнього розуміння часових та просторових меж. Вона довіряє інформації, яку отримує від дорослих, читаючи книги, передивляючись відео.

Оскільки когнітивні процеси дитини дошкільного та молодшого шкільного віку характеризуються егоцентризмом, то, отримуючи інформацію, дитина завжди накладає її на власну картину світу, проводячи паралелі з собою та з власним життям. Вона може не відрізнити контент-переживання від реальних. Споживаючи таку інформацію в ранньому віці, людина може позбавитися здатності вирізнити чужу травму від власної, вона буде травмованою та неспроможною застосувати здорові механізми психіки долати травми в дорослому житті, виявляти мужність і життєстійкість.

Небезпечним є перегляд зображень та відеоматеріалів, що містять картини насильства. Дитина трансформує у своїй свідомості досвід взаємодії з такими об'єктами таким чином, ніби побачене відбувалося з нею чи її рідними, знайомими. Відбувається моделювання соціальної реальності на основі отриманої інформації: розвиваються страхи у сприйнятті довкілля та близького оточення, підвищується тривожність, зростає рівень агресії.

Такі особливості сприйняття дитиною сцен насильства дають підстави говорити про наявність у книзі матеріалу, який вочевидь обумовить травму дитячої психіки. Тут йдеться про *медіатравму* – психічну травму, що виникає під інтенсивним впливом медіа-засобів, медіа-повідомлень, медіа-контенту, як шкідливу для психіки реакцією на емоційно значущу подію. Медіатравма зачіпає важливі сфери існування людини та пов'язана із сильними, стресовими впливами на психіку, загрозою для життя (чи таким впливом, що сприймається загрозовим, порушує відчуття безпеки). І книга – це теж медіа, тобто посередник між дитиною та світом.

Питання переживання емоцій у контексті медіапсихології розглядається у двох площинах – як *емоцій*, викликаних реальними подіями, та тих, *що викликані медіа-текстами*.

Під час взаємодії із медіа і діти, і значна частина дорослих не мають можливості/ не вміють/ не встигають адекватним чином висловити почуття, які в них виникають. Ці почуття, що виникли із взаємодії з медіапродукцією, у разі якщо вони накопичуються, можуть призводити до погіршення емоційного та навіть фізичного самопочуття. Надлишок емоцій, викликаних медіатекстами, емоційне перенавантаження, підвищена чутливість до медіатекстів, призводить до **дефіциту емоційної енергії в реальному житті**, прохолоди та байдужості в реальних стосунках. Дитина, на відміну від дорослої людини, не завжди здатна рефлексувати та диференціювати свої почуття. Діти з високим рівнем емпатії можуть зазнати опосередкованої травматизації. Тобто автор свідомо хоче, щоб діти, які читатимуть книжку, пережили ті ж самі жахіття, що і діти, історії яких описано.

Отже, медіапродукти, в широкому розумінні цього слова, в тому числі й книжкова продукція, впливають на емоційний стан та можуть визначати поведінку людини. Зображення понівечених тіл, зруйнованих будинків, поранених можуть призвести не тільки до пасивності суспільства взагалі, коли «опускаються руки», а й до розвитку депресивних станів, психосоматичних захворювань як у дітей, так і в дорослих.

Це перше, що стосується медіатравматизації дітей і дорослих.

Друге. Про російсько-українську війну та ретравматизацію людини.

Дитина, що пережила чи була свідком насильства, смерті рідних, руйнування будинків, по суті втрати всього свого світу, під час перегляду подібних книжок, піддається ретравматизації. Вона знов занурюється у воронку травми, а поглиблення травматичного переживання без створення ресурсів може не лише зашкодити, а й призвести до розвитку ПТСР (посттравматичного стресового розладу). Адже існує процес ідентифікації з персонажами книги чи фільму. І чим більше дитина ототожнює себе з дітьми з історій, тим більш емоційно заряджається і травмується. І тут ми не кажемо вже про те, що зараз ми всі травмовані – навіть якщо не були в окупації в Бучі – і діти, і дорослі. Ми всі маємо травму “Я – свідок”!

Наразі ми, українці, переповнені люттю, жахом, страхом та скорботою спричиненими війною. Та чи потрібно це поширювати на дітей? Питання, безумовно, є риторичним. Адже, як ми знаємо, що одна з найважливіших позицій дорослого поруч з дитиною – бути тим, хто захищає. Захищає не лише від реальної небезпеки, але також й від примарної. Ця книга руйнує відчуття безпеки та охоплює жахом маленького читача. Невже це те, що ми хочемо передати дітям? І це питання також є риторичним.

Якщо дитина перебуває в першому колі ураження – коли вона чи її рідні перебували в зоні бойових дій, наслідки перегляду зображень бойових дій можуть бути різноманітні та часто непередбачувані, зокрема це: виражена зміна поведінки, режиму, настрою, безсоння, замикання в собі. Зіткнення з такою інформацією та зображеннями суттєво посилює ризик повторної травматизації.

Якщо ми говоримо, що книга спрямована на інформованість дітей, які не перебували у зоні бойових дій (зокрема дітей з інших країн), про війну, то ми маємо знати, що діти мають природну егоцентричну схильність, яка унеможлиблює розуміння того, що ситуація, яка сталася десь далеко, з іншими, зокрема з дітьми зі сторінок книги, не зашкодить їм. Найуразливіші до споглядання зображеного – діти до 7 років. Їхня психіка працює як фотоапарат: зображення запам'ятовується, а потім можуть виникати у свідомості (так звані “флешбеки”) й «довантажувати» дитину. Найтравматичнішими вважаються кадри втрати цілісності тіла та безпосередніх зіткнень, чим, зокрема, й переповнена книга. У старших дітей, імовірніше, зображення війни викличуть почуття гіперболізованої реальності.

Третє. Про загрози формування у дитини в подальшому безпечного образу світу та засвоєння антигуманних моделей поведінки ворога.

Особистість у процесі освіти засвоює зразки поведінки суспільства й соціальних груп за принципом наслідування, співвідносить свою поведінку з їхніми нормами та цінностями. Переваги інформаційного суспільства стають недоліками, якщо ми розглядаємо їх вплив на розвиток особистості дитини. Педагогічні спостереження й спеціальні дослідження показали сильний вплив образів з книжок та фільмів на дитячу свідомість у силу підвищеної вікової сензитивності, що обумовлює ефективність формування соціальних настанов і мотивацію поведінки дитини.

Оцінка моральності побаченого дитиною відбувається без критичності і усвідомлення, що може приводити до наслідування дітьми моделей взаємодії у соціумі на основі побаченого – насилля, жорстокого поводження, моделювання поведінки жертви / лиходія. Будь-який контент дитина сприймає як норму і може використати як приклад для наслідування.

Перегляд контенту з картинками насилля впливає на зниження порогу чутливості до жорстокості, на процеси смислоутворення, на формування власної ідентичності. Це може викликати стимулювання агресивно-насильницьких моделей поведінки, знецінення людського життя, викривлення розуміння моральних цінностей.

Отже, образи з книжок та фільмів стають для дитини джерелом знань про світ. Кожна книга чи фільм містить соціальні повідомлення, що впроваджуються в дитячу психіку. Що ми хочемо, щоб засвоїли наші діти? Позицію жертви? Чи розвинути в них комплекс “провини того, хто вижив”? Чи щоб вони засвоїли цінності агресора чи їх відсутність у нього? Чи хочемо ми, щоб наші діти зростали в такому ж емоційно-ціннісному полі, як російські діти з усіма цими “можемо повторити” та колясками у вигляді танку? Адже дитина, яка “виховується” на такому контенті, засвоює агресію як норму! І тоді – росія вже перемогла, бо зробила наступні покоління українців такими ж як вони самі – нелюдями...

Четверте. Щодо стилю викладу змісту книги для дитини.

Сам виклад контенту книги має форму відривків з інформаційної стрічки новин (саме таке його прочитання), а не як розповідь, вірш, казка – те, що можуть сприйняти діти передпубертатного віку (до 10 років). По суті діти будуть читати стрічку новин, яка ілюстрована та має лише форму книги. Історії, що представлені у “книжці”, розірвані, не мають головної думки, яку могли б зрозуміти маленькі діти. Саме для того, щоб пояснити дитині складні речі зрозумілою мовою, і використовують казки, тобто метафору, в якій є явне чітке зрозуміле зло та добро, яке перемагає зло. У цій “книжці” ми читаємо тільки про зло – тобто авторка може виховати феномен завченої безпорадності, адже немає того, хто переміг це зло. Є тільки зло та смерть.

Подібна ж форма викладу може сприяти затримці розвитку логіки, здатності міркувати та інших когнітивних процесів дитини.

П'яте. Про психогієну споживання медіапродукції дітьми. Про порушення стандартів споживання медіапродукції в СРСР, Росії та ОРДЛО.

Провідні країни Заходу вже давно розробили чітку систему вікових обмежень (рейтингів) щодо споживання медіапродукції. Як правило, для дітей ці обмеження пов'язані з показом сцен насилля, сексу, частим використанням ненормативної лексики тощо.

Варто також зазначити, що в країнах Західної Європи дітей знайомлять з історичними подіями Другої світової війни відповідно до вікових норм сприйняття інформації, яка містить сцени насилля, терору, злочинів проти людяності. Так, у навчальних програмах Німеччини, зокрема в Саксонії, в межах вивчення теми “Фашистська диктатура. Насилля та терор у внутрішній політиці” передбачена екскурсія до місць пам'яті – до музеїв або місць розташування колишніх концтаборів. Такі екскурсії проводяться для дітей лише з 15-16 років, а для тих дітей, хто психологічно не готовий сприймати таку інформацію, у пам'ятних місцях існує спеціальна кімната, де вони знайомляться з інформацією в усній формі та очікують на повернення

однокласників після огляду основної експозиції. Тобто діти мають знати про жахіття терору та страждань під час Другої світової війни, але лише з певного віку, коли сформувалися структури особистості, які здатні психічно адекватно сприйняти жахливу інформацію, емоційно не заразитися всепоглинаючим почуттям ненависті до всього світу, логічно правильно, а не викривлено трактувати події війни.

У колишньому Радянському Союзі, а зараз у Росії та ОРДЛО, дітей знайомлять з контекстами війни, романтизують і сакралізують війну, починаючи з дошкільного віку. Це не лише дитячі свята, на яких діти декламують вірші про війну, а й перегляд ними під наглядом дорослого картинок, фото, на яких зображені страждання (поранення, стікання кров'ю, торттури тощо) людей різного віку, а також різні перформанси, в яких діти виступають у ролях як жертви війни. Діти та їхні батьки в Росії та ОРДЛО беруть участь у ритуальних діях біля пам'ятних місць Другої світової війни, під час яких штучно стимулюється вияв сильних колективних емоцій. Заклик до батьків і вчителів “Читайте дітям о войне” (рос.) та інші подібні меседжі на сайтах МОН фейкових республік ОРДЛО якнайкраще характеризують ідеологізовані впливи рашистів на дитячу свідомість з метою її мілітаризації. Використовуються соціально-психологічні технології руйнування психіки дитини: ознайомлення дитини з інформацією, яку вона не в змозі осягнути, формування в неї недовіри до світу, відчуття тривоги та небезпеки, посилене впливом дорослих, які читають дітям про війну. Найбільш близькі дітям дорослі – батьки показують їм жахливі картинки, разом плачуть з малечю, переживають і страждають. Таким чином формується особистість дитини, яка ідентифікується з жертвою, а згодом у старшому віці така людина цілком ймовірно може стати по життю агресором а то й “сліпим рятувальником” – байдуже кого і від кого рятувати. Таких “рятувальників” – представників “руського миру” – ми зараз спостерігаємо і в Україні. Мислення такої людини не аналізує інформацію, бо всі засади формування автономної, незалежної особистості зруйновані в дитинстві. Базове відчуття довіри до світу, яке в подальшому є фундаментом стресостійкості, життєвої витримки, мужності людини, не сформоване в дитинстві. А формування такої бездушної, нерозумної людини починається з розгойдування емоційної сфери дитини в дошкільному віці, з читання дорослими книжок про війну, зі споглядання картинок, які містять образи руйнування тіла та смерті людини. Дитина ні особистісно, ні інтелектуально не готова сприймати інформацію такого характеру, а тим більше яскраві образи пошкодження тіла або смерті людини того ж віку, що і сама дитина. Саме такі образи ми бачимо в книжці, яку тут рецензуємо.

Отже, читання або перегляд книжки “The War: the Children who will Never Get to Read Books” дитиною є насильницьким внесенням у її голову настановлення про жахливий світ, про припустимість таких злочинів серед людей. Прогнозовано відбуватиметься руйнування психіки маленької дитини через понівечення ще слабких, але здорових захисних механізмів адаптації

дитини до світу. Взаємодія дитини з контентом цієї книжки сприятиме негативним тенденціям розвитку особистості. Слід зауважити, що зазначений медіапродукт є прямим порушенням ідей захисту та поваги до прав дитини, що містяться в Конвенції ООН, ратифікованої в Україні, де серед призначень засобів медіа, відзначено їх сприяння здоровому фізичному та психічному розвитку дитини (стаття 17).

Батьківство в країнах Західної Європи, США та багатьох інших країнах – відповідальне та достатньо медіаграмотне, щоб не купувати та не читати для своїх дітей книжки з такими або подібними ілюстраціями, що представлені в рецензованій книжці. Така книжка не залишиться без уваги європейських та американських фахових психологічних асоціацій. Вони, безумовно, звернуть увагу на це видання та, напевно, рекомендуватимуть цю книжку своїм громадянам.

Вважаємо, що видавництво цієї книжки іншими мовами світу, її поширення та продаж уже надрукованих примірників є неможливими, оскільки це матиме негативний вплив на психіку дитини; саме такий вплив несвідомо або свідомо хоче здійснити авторка та видавництво – опосередковано травматизувати емпатійних дітей, розвинути тривогу, розпалити ненависть та агресію у дітей та їхніх батьків. Мету, яку зазначила видавчиня у своєму дописі, а саме, щоб діти знали та пам'ятали про те, що зробили російські військові та війна, можна досягти іншим чином, який відповідатиме віковим особливостям читача та не буде розпалювати неконтрольовану агресію. “Книга” виступає несвідомим або свідомим бажанням авторки виховати покоління, яке буде основними життєвими цінностями вважати лише ненависть і зло. По суті авторка повторює дії російської влади, які виростили покоління на пропаганді ненависті до інших націй і народів світу. Отже, тут маємо по суті прорашистську модель виховання дітей.

Рецензенти:

Олена Вознесенська, кандидатка психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти ІСПП НАПН України, президентка ВГО “Арт-терапевтична асоціація” та членкиня Ради правління Національної психологічної асоціації України.

Єлизавета Давоян, докторка філософії (PhD) з психології, асистентка кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету, психологиня психоаналітичного спрямування, дитячий психолог, дійсна членкиня Національної психологічної асоціації України, дивізіон психоаналітичної психології і психотерапії.

Дар'я Кирилова, магістр психології, психологиня психоаналітичного спрямування, дитяча та сімейна психологиня, дійсна членкиня Національної психологічної асоціації.

НАЦІОНАЛЬНА
ПСИХОЛОГІЧНА
АСОЦІАЦІЯ
УКРАЇНИ

Адреса: вул. Кожум'яцька, 12, Київ, Україна 04071
E-mail: office@npa-ua.org
Веб-сайт: www.npa-ua.org

Ганна Красіна, докторка філософії з педагогіки (PhD), магістр психології, викладачка КЗ Харківської гуманітарно-педагогічної академії, кризовий психолог, психологиня кататимно-імагінативного спрямування, президентка ICDP Ukraine (Міжнародна програма розвитку дитини), заступниця керівника ГО “Асоціація дитячих та сімейних психологів України” та членкиня Ради правління Національної психологічної асоціації України.

Тетяна Маруда, магістр психології, практична психологиня, дитяча та сімейна психологиня, спеціалістка з роботи з горем та втратою, членкиня української та європейської асоціацій транзакційного аналізу, членкиня Ради правління Національної психологічної асоціації України.

Лідія Чорна, кандидатка психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин ІСПП НАПН України, членкиня правління Асоціації політичних психологів та Ради правління Національної психологічної асоціації України.

Валерія Палій,
Президент НПА

